

GEESTELIJKE VERZORGING EN PSYCHOTHERAPIE

GEESTELIJKE VERZORGING
EN PSYCHOTHERAPIE

J.H.M. Mooren

de Graaff

1^e en 2^e druk in opdracht van het KSGV uitgegeven door Uitgeverij Ambo
3^e herziene druk Uitgeverij de Graaff

Geestelijke verzorging en psychotherapie

J.H.M. Mooren

ISBN 978-90-77024-27-0

NUR 895/777

Vormgeving: MOL grafische vormgeving, Utrecht

© 3^e druk 2008 Uitgeverij de Graaff, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en vermelding van de auteur(s) van het boek.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever (Uitgeverij de Graaff, Postbus 779, 3500 AT Utrecht, www.uitgeverijdegraaff.nl) te wenden.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	7
INLEIDING BIJ DEZE HERUITGAVE	11
I EEN PAAR APART	13
<i>Voorbeeld en tegenbeeld</i>	13
<i>Verlaten erfgoed</i>	14
<i>Onzekerheid</i>	15
<i>Zelfidentiteit</i>	16
<i>Gelijkstelling?</i>	17
<i>Onderscheid</i>	19
II INTERMEZZO	23
<i>Zielzorg, pastoraat en geestelijke verzorging</i>	23
III REFERENTIEKADERS	25
<i>Marianne</i>	25
<i>Selectie en bewerking</i>	28
<i>Primair en secundair referentiekader</i>	29
<i>Psychologie als secundair referentiekader</i>	30
<i>Levensbeschouwing als secundair referentiekader</i>	32
<i>Universaliteit?</i>	36
<i>Autonomie</i>	39
IV DOELGERICHTHEID	45
<i>Van het Woord naar de mens</i>	45
<i>Verdwenen taal en ontbrekend dialect</i>	48
<i>Gebied of perspectief?</i>	49
<i>Het leven overdoen?</i>	51
<i>Psychisch functioneren</i>	56
<i>Het geestelijke 1</i>	58
<i>Het geestelijke 2</i>	61

V	PROFESSIONEEL HANDELEN	67
	<i>Alleen verschil in taal?</i>	67
	<i>Inhoud en methode</i>	68
	<i>Professie en ambt</i>	71
	<i>Contract</i>	76
	<i>Integratie en vrijplaats</i>	77
	TOT BESLUIT	79
	NOTEN EN LITERATUUR	81

VOORWOORD

In het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* stellen Van Dijk en Van Buuren: ‘De professionaliteit van de geestelijke verzorging is (...) gericht op het omgaan met vragen omtrent en visies op zingeving, levensbeschouwing en religie, dat wil zeggen op iets wat mensen in het bijzonder in existentiële crisissituaties onmiddellijk en in meest intieme zin aangaat.’¹ Bij alle discussie die er over geestelijke verzorging gevoerd wordt, lijkt de relatie tot zingeving onomstreden te zijn.² Zingeving vindt doorgaans op onbereflecteerde wijze plaats. Mensen maken hiertoe gebruik van aangeleerde referentiekaders, die geworteld zijn in het collectieve mens- en wereldbeeld dat gangbaar is in de eigen cultuur. Tot het expliciet stellen van zinvragen komt het pas wanneer de zinbeleving stagneert. De godsdienstpsycholoog Van der Lans³ onderscheidt drie soorten omstandigheden waarin dit gebeurt: wanneer de gang van zaken problematisch is en er verandering nodig is; wanneer iemand een gevoel van leegte heeft doordat diepere behoeften onbevredigd blijven; en wanneer iemand getroffen wordt door een catastrofale levensverandering. In dergelijke omstandigheden staat iemand voor een zingevingprobleem dat aanzet tot reflectie op haar identiteit, op haar persoonlijke doelen en op de existentiële zin van haar bestaan. Er is heroriëntatie en herwaardering nodig.

Van oudsher hebben levensbeschouwingen een belangrijke rol gespeeld in dergelijke processen van (her)oriëntatie en (her)waardering en in de professionele begeleiding hiervan. In een tijd waarin levensbeschouwenlijkheid sterk geprivatiseerd is, staan individuen en hulpverleners voor nieuwe uitdagingen op het gebied van zingeving. De gemeenschappelijkheid en vanzelfsprekendheid van de taal van confessionele levensbeschouwingen verdwijnt, en mensen doen een beroep op de taal van de psychologie om zichzelf en hun levenssituaties te begrijpen. Geestelijke verzorging ontwikkelt zich in deze context tot een professie die een beroep doet op psychologische inzichten en aan psychotherapie ontleende methoden om zich verder te professionaliseren. Tegelijkertijd zijn er psychologen en psychotherapeuten die zich voor het terrein van zingeving, spiritualiteit en religie gaan interesseren. Deze ontwikkelingen zetten zich nog steeds voort. Dit leidt onontkoombaar tot de steeds

opnieuw terugkerende vraag hoe geestelijke verzorging en psychotherapie zich tot elkaar verhouden. Een prangende vraag, met name voor de geestelijk verzorger, die zijn legitimiteit en identiteit niet langer vanzelfsprekend vindt binnen een levensbeschouwelijk kader. Jan Hein Mooren zoekt bij het beantwoorden van die vraag naar een antwoord dat niet gebonden is aan een specifieke levensbeschouwelijke invulling van de geestelijke verzorging, terwijl hij wel onverkort vasthoudt aan het levensbeschouwelijk karakter van deze professie. Die benadering maakt, dat zijn verhandeling over de relatie tussen beide beroepssoorten (voor het eerst gepubliceerd in 1989) nauwelijks aan actualiteitswaarde heeft ingeboet.

Het onderscheid dat Mooren maakt tussen het primaire en het secundaire referentiekader van een professional, is verhelderend. Hij laat zien dat het primaire referentiekader van de geestelijk verzorger bestaat uit diens levensbeschouwing en de wetenschappelijke doordenking daarvan, terwijl o.a. psycho(patho)logische kennis tot het secundair referentiekader behoort. Voor de psychotherapeut behoort levensbeschouwing tot het secundaire referentiekader. Het behoort tot de taak van de psychotherapeut het vermogen tot zingeving van de cliënt te herstellen en aan te wenden in het therapeutische proces, maar de inhoud van de levensbeschouwing van de cliënt is daarbij niet van primair belang. De therapeut is in staat tot distantie in levensbeschouwelijk opzicht, zonder deze dimensie in de therapie te veronachtzamen. Daartoe moet hij weet hebben van zijn eigen waardenkader, zodat hij minder blinde vlekken heeft in zijn benadering van de cliënt.⁴ De geestelijk verzorger daarentegen moet de eigen oriëntatie kunnen aanwenden ten behoeve van de oriëntatie van de cliënt. Het begrip oriëntatie speelt een cruciale rol: geestelijk functioneren is gericht op bestaansoriëntatie en is daarmee omvattender dan het psychische functioneren dat in psychotherapie centraal staat.

‘Omvattend’ is hier echter een riskant begrip: er is Mooren veel aan gelegen de ruimtelijke metafoor, die verschillende ‘gebieden’ toekent aan geestelijke verzorging en psychotherapie, los te laten. Het verschil in gerichtheid tussen psychotherapie en geestelijke verzorging is vooral een kwestie van perspectief. Het gaat om de manier van kijken naar de vragen waarmee mensen komen. Door middel van casuïstiek laat Mooren zien dat in het licht van het gehanteerde referentiekader problemen naar voren kunnen komen als psychische problemen, óf als vragen van zingeving

en levensbeschouwing. Dit heeft belangrijke consequenties voor de mogelijkheden tot samenwerking tussen psychotherapeut en geestelijk verzorger. Het is niet zo dat de geestelijk verzorger pas in beeld komt als het psychisch vermogen van een cliënt voldoende hersteld is, of dat de geestelijk verzorger zich op het terrein van de psychotherapeut begeeft wanneer hij een cliënt heeft met psychische problematiek. Het is wel zo dat er belangrijke verschillen zijn in de wijze waarop naar het verhaal en de vragen van de cliënt geluisterd wordt en in de doelstellingen van respectievelijk therapeut en geestelijk verzorger. Duidelijkheid daarover maakt optimale samenwerking mogelijk. De belangrijke aanvulling die geestelijke verzorging biedt, bestaat uit het zichtbaar maken van de levensbeschouwelijke implicaties van levenservaringen enerzijds en de persoonlijke betekenis van levensbeschouwelijke noties anderzijds, ten behoeve van de bestaansoriëntatie van de cliënt.

De onderscheidingen die Mooren aanbrengt, maken het zowel voor de psychotherapeut als voor de geestelijk verzorger gemakkelijker om de eigen professionele identiteit en kwaliteit te bepalen als het om zingevingsproblematiek gaat. Dit is van groot belang in een tijd waarin er weinig houvasten zijn op het gebied van zingeving en levensbeschouwing. Enerzijds is er sprake van grote interesse die naar alle kanten uitwaaiert, anderzijds staat de professionele begeleiding op deze gebieden voortdurend onder druk door levensbeschouwelijke deïstitutionalisering en bezuinigingen. Grotere expertise van psychotherapeuten waar het om zingeving gaat en een duidelijker beroepsprofiel van geestelijk verzorgers zijn dringend geboden. *Geestelijke verzorging en psychotherapie* levert daaraan een belangrijke bijdrage.

Bussum, 2008

Hans Alma, hoogleraar psychologie en zingeving en rector van de Universiteit voor Humanistiek.

INLEIDING BIJ DEZE HERUITGAVE

Dit boek handelt over het onderscheid tussen geestelijke verzorging en psychotherapie. Uitgangspunt is, dat hier sprake is van twee verschillende vormen van professionele begeleiding van mensen met levensproblemen. Het onderscheid tussen beide professies is dikwijls een probleem, zowel voor de geestelijk verzorger als voor de psychotherapeut. Het gegeven dat zij een aantal zaken met elkaar gemeen lijken te hebben is daar mede debet aan.

Sinds het jaar van verschijnen van de eerste druk van *Geestelijke Verzorging en Psychotherapie* (1989) hebben in beide beroepsvelden belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. In het psychotherapeutische veld lijken de tijdgeest en onder meer de inspanningen van het Katholiek Studiecentrum Geestelijke Volksgezondheid voor meer aandacht voor en acceptatie van de dimensie van zingeving te hebben geleid. Wie op internet op de combinatie psychotherapie en zingeving als trefwoorden zoekt (Google), treft een enorm aanbod. Ook in de psychiatrie is sprake van enige beweging, getuige de publicatie van Van Ree in 2000.¹ Tegelijkertijd laat het thema van de Week van de Psychiatrie 2008 zien, dat er nog het nodige werk te verzetten is ten behoeve van zingeving en levensbeschouwing als aandachtspunten in de benadering van patiënten.²

Op het gebied van de geestelijke verzorging hebben eveneens ontwikkelingen plaatsgevonden die voor duidelijkheid over de verhouding tot de psychotherapie van belang zijn. Er is sprake van een toenemend professioneel zelfbesef en in ieder geval bevindt het proces van professionalisering zich in een belangrijke en bewogen fase, gelet op de discussies rond onder meer identiteit, registratie en diagnostiek.

Deze ontwikkelingen lijken wel te onderstrepen wat in het *Tot besluit* van dit boekje geschreven werd: ‘De veranderingsprocessen op die twee terreinen (...) zullen steeds opnieuw van invloed zijn op (...) hun beider verhouding. Gelet op wezenlijke verschillen (...) zal de discussie regelmatig opnieuw (dienen) te worden gevoerd.’ Vandaar deze heruitgave.

De geestelijke verzorging en de psychotherapie worden in dit boek benaderd als *beroepssoorten*. Onder een beroepssoort versta ik een verzameling beroepen, die onderling (soms sterk) uiteenlopende activitei-

ten kunnen omvatten, maar die als overeenkomstig erkend worden. De overeenkomstigheid is gebaseerd op het gegeven, dat voor het uitoefenen van deze beroepen gelijksoortige kennis en menselijke kwaliteiten worden verondersteld. Bovendien wordt met de professionele activiteiten van de tot de beroepssoort behorende beroepen een vergelijkbaar doel nagestreefd.³

Een vergelijking van geestelijke verzorging en psychotherapie als beroepssoorten vraagt om helderheid over drie zaken. Vanuit welk interpretatiekader worden de levensvragen en -problemen van de cliënt, alsmede diens doen en laten benaderd? Waar is de begeleiding van de cliënt op gericht? Waar wordt het professionele handelen bij elk der beroepssoorten aan ontleend? De gekozen benadering betekent dat de geestelijke verzorging en de psychotherapie niet 'van binnenuit' worden beschreven. Wie een dergelijke beschrijving zoekt kan te rade gaan bij een veelheid aan literatuur die op beide terreinen beschikbaar is. Wel wordt ter illustratie enige casuïstiek gepresenteerd.

Het accent op beroepssoorten brengt met zich mee dat met het gebruik van de aanduiding 'geestelijke verzorging' op zich geen onderscheid gemaakt wordt in zorgverlening zoals die vanuit de diverse denominaties plaatsvindt.⁴ Analoog hieraan wordt met het gebruik van de term 'psychotherapie' niet op voorhand onderscheiden tussen stromingen of scholen die zich als zodanig in de gezondheidszorg presenteren.⁵

Het KSGV wil ik bij deze heruitgave bedanken, niet alleen voor het feit dat ze in 1989 een humanist over dit van oudsher 'gelovige' vraagstuk aan het woord lieten, maar ook voor hun lankmoedigheid om deze publicatie bij een andere uitgever toe te laten.

Baarn, 2008

Jan Hein Mooren, universitair docent psychologie van zingeving en levensbeschouwing en universitair docent methodiek humanistisch geestelijk werk aan de Universiteit voor Humanistiek.